

QOYANLARDÍ BAĞÍW HÁM SAQLAW USÍLLARÍ

Kaliev B.A*Samarkand mámleketlik veterinariya medicinası, sharwashılıq hám biotexnologiyalar universiteti Nókis filiali*

Ózbekstanda sharwashılıq awıl xojalıgınıń jetekshi tarawlarınan biri bolıp, xalıqtı tiykarǵı azıq-awqat ónimleri menen táminlewde ayrıqsha orınǵa iye. Biraq qoyanshılıq sharwashılıqtıń bir tarmaǵı sıpatında respublikamızda tek xalıq arasında bolıp, jeke sharwa fermalarında qoyanshılıq penen shuǵıllanıwshı fermer xojalıqları júdá kemshilikti quraydı. Házirgi kúnniń aktual mashqalalarınan biri 32,9 millionlı respublikamız xalqın ekologik taza sapalı azıq-awqat ónimleri menen táminlewden ibarat. Sonlıqtan tarawda barlıq tarmaqlarda qoyanshılıq penen shuǵıllanıw zaman talabı esaplanadı. Bir ana qoyannan jil dawamında 1 million sap payda alıwımız múmkin.

Ózbekstanda qoyannıń shinshilla, úlken aq, iri kúlreń, gúmissıman, mader, gúbelek, almaxan, qara-qońır, vena kók reńli, jańa Zelandiya, aq kaliforniya degen porodaları órshitiledi. Házirgi kúnde Respublikamızda 90 mıńnan zıyat qoyanlar jeke xojalıqlarda, fermer xojalıqlarında Fergana oblastı Taslaq hám Axunbabaev rayonlarındaqı qoyanshılıq kompleksleri hám Baǵat rayonu Narimanov jamáat xojalıǵındaqı qoyanshılıq fermalarında ósirilmekte. Respublikada hár jılı 30 mıń bas qoyan terisi hám 90 tonna qoyan góshi tayarlanadı.

Qoyan sút emiziwshi úy haywanlarınan bolıp kemiriwshiler gruppasına kiredi. Onıń tiykarǵı xalq xojalıq áhmiyeti onnan joqarı sıpatlı teri ónimi alınadı. Onnan tısqarı qoyannan belgili muǵdarda tivit hám dietalıq gósh ónimi alınadı. Urgashı qoyan hár balalaǵanında 6 dan 10 ǵa deyin bala beredi. Bir jılda 3-4 ret, ayırım jaǵdaylarda 8 mártege deyin balalaydı. Qoyannıń asazanı bir kameralı. Qoyan ishekleri júdá uzın, onıń gewde uzınlıǵınan 15-16 márte uzın. Soqır ishegi oǵada uzın hám úlken kólemlı. Onıń bul aǵzasında iri ot-shóplerdiń kletchatkası sińiriledi. Qoyannıń awqat sińiriw fiziologiyası basqa awıl xojalıq haywanlarınan keskin parq qılǵanı ushın azıqlıq zatlar, azıq túrlerin sińiriw koefficientleri de ózine tán dárejede (1-keste).

1-keste

Úlken jastaǵı qoyanlardıń azıqlıq zatlardı sińiriw
koefficientleri, %.

(A.P.Dmitrochenko, P.D.Pchenichny kórsetkishleri boyınsha)

Racion	Qurǵaq zat	Protein	Qam kletchatka
Koncentrat jem menen kók ot-shóp	25	91	66
Koncentrat jem menen geshir japıraǵı	75	70	39
Qurǵatılǵan pishen:			
Sulı menen birge	44	57	13
Hár qıylı koncentratlar	55-60	65-80	3-25
Sulı menen az muǵdarda saban	59	79	15
Sulı sabanı hár qıylı jemler menen aralastırılıp berilgende	25	18-35	-
Terek putaları koncentratlar menen aralastırıp jegizgende putaq penen jem qatnası			
1:1 bolǵanda	62	57	35
4:1 bolǵanda	37	29	18
Kartoshka, pishen, koncentratlar hár qıylı awırılıqta bolǵanda	68	60-70	30

Jaz dáwirinde qoyanlar ushın tiykarǵı azıq-kók shóppler. Qıs aylarında silos, geshir, qant láblebi, azıqlı láblebi, kartoshka, kapusta usaǵan kólemlı azıqlar menen joqarı sıpatlı pishen beriledi. Usı túrdegi azıqlardan tısqarı koncentrat jemlerde beriliwi kerek. Pútkil jıl dawamında qoyanǵa berilip atırǵan racion energiyasınıń 20-40% in koncentrat azıqlardıń energiyası quraydı.

Qoyanlar ushın koncentrat jemlerden mákke, sulı, kúngebaǵar hám zıǵır gúnjarası hámde shrotı, kólemlı azıqlardan: geshir, kartoshka, silos, kók otlardan: bede, vika sulı aralaspası, azıqlıq kapusta, tábiyǵıy otlardan: manjetka, juwsan, kishıtkı shóp. bidayık, ǵarraqız hám onıń japıraǵı hám jabayı gorox, iri ot-shópplerden: sobıq dánli ósimlikler pisheni, ǵalle ósimlikleri pisheni beriledi. Bunnan tısqarı qoyanlarǵa tamır jemisli ósimlikler japıraǵı, kapusta japıraǵı, jabayı ósimlikler, sulı sabanı, qurǵatıp saqlanǵan japıraqlı daraqlar shaqaralı, arpa, gorox, vika, kepek beriledi. Racion quramın belok penen jaqsı toyındırıw ham racionnıń biologik jaqtan bahalılıǵınasırw maqsetinde gósh unı, qan unı, balıq unı kirgiziliwi kerek. Qoyanlarǵa azıq awqat shıǵındıları beripte baǵıw múmkin.

Eń kóp azıq emiziwli qoyanlarǵa beriledi. Olar sutkasına dán azıqlarınan 1,5 kg, 500 g ǵa deyin silos, tamır jemisli azıqlar yaqı kapusta japıraǵı, 300 g pishen ham palız eginleri shıǵındıları, 150 g terek shaqaları, japıraǵı, 100-150 g koncentratlar hám dán shıǵındıları,

100 g obrat, 10-15 g qan unı, gósh unı, balıq unı yağı gósh yağı súyek unı usağan sharwa ónimlerinden ibarat azıqlar jeydi. Tiri salmağı 4 kg, jılına 20 gójek Bergen hám balaların 5 ayđa deyin anası menen birge bağıp kelingen bir uya qoyanđa bir jıl dawamında jámi 420 azıq birligi, 57-60 g sińimli protein, 1700 g fosfor, 2700 g kal`ciy sarplanıwı kerek. Kórsetip ótilgen azıq birliginiń 15-20% i pishen, 10% sulı azıqlar, 35-40% kók shópeler, 30-40% koncentratlar esabınan bolıwı kerek.

Qoyanlardıń hár qıylı jastağı tiri salmaqtağı hám belgili túrdegi fiziologik halattağı toparların bağıw ushın koncentrat jem receptleri de islep shıđılđan. Buwaz hám de emiziwli ana qoyanlarđa K-93-1 san belgisin berip dúzilgen kombikorma kompleksinde 40% kók ot-shóp unı, 19% sulı, 18% arpa, 10% biyday kepegi, 9% kúngebađar gúnjarası, 2% balıq unı, 1% azıq ashıtqısı, 0,5% as duzı bar. Toyımlılığı 86 g azıq birligine teń bolıp, 0,90 mDj energiya ajırata aladı. Organizmge energiya beriwshi zatlardan 17,7 g qam protein, 13,9 g sińimli protein, 12,4 g qam kletchatka saqlaydı. Mineral zatlardan: 0,8 g kal`ciy, 0,5 g fosfor, mikroelementlerden: 22,4 mg temir, 0,59 mg mıs, 4,28 mg cink, 6,48 mg marganec kirgizilgen. Sonday-aq 4,1 mg karotin bar. 30 kúnliginen 135 kúnlik jasına deyin gósh ushın bağılatuğın qoyanlarđa PK-90-1 sanlı belgisi menen islep shıđılđan kombikorma quramında 30% kók ot-shóp unı, 19% sulı, 19% arpa, 15% biyday kepegi, 13% kúngebađar gúnjarası, 2% balıq unı, 2% gidroliz ashıtqısı, 0,5% súyek unı, 0,5% as duzı boladı.

Usı quramdağı hár 100 g jem 83,6 g azıq birligin saqlaydı. Energetik bahalılığı 0,88 mJ. Sińimli zatlardan 18,4 g qam protein, 14,1 g sińimli protein, 11,5 g qam kletchatka bar. Makro hám mikroelementlerden 1 g kal`ciy, 0,6 g fosfor, 20 mg temir, 0,73 mg mıs, 4,56 mg cink, 6,35 mg marganec hám 3,1 mg karotin kirgizilgen. 60 tan 150 kúnlik jastağı násil alıw maqseti menen saqlanıp atırđan qoyanlardı bağıw ushında usınday quramda tayarlanđan kombikormadan paydalanıladı. Kompleksi joqarıda keltirip ótilgen kombikormalar qıs dáwirinde jegizilgen maqul boladı. Jaz aylarında kóbirek kók shóp ósimlik azıqları berilip jem bolsa racion toyımlılıđınıń 50% muğdarında berilse jetkilikli boladı.

Gójek ósirip atırđan emiziwli qoyanlarđa laktaciyalıq birinshi kúninen baslap 45 kún dawamında kúnine 260-330 g azıq birligi, 2,7-3,5 mJ almasınatuğın energiya berip bağıw kerek. Racion quramı 56-71 g qam, 43-54 g sińimli protein, 43-54 g qam kletchatka saqlanıwı kerek. Sonday-aq 2 g as duzı, 2,4-3 g kal`ciy, 1,6-2 g fosfor, 92-104 mg temir, 5,1-5,8 g mıs, 32-36 mg cink, 21-24 mg marganec, 2,6-3,2 mg karotin, 40-50 IB vitamin D, 8-10 mg vitamin E bolıwı talapqa tuwrı keledi. Laktaciyanıń 45-shi kúninen baslap azıq birligi 570-700 g, almasınatuğın energiya 5,7-7,3 mJ, qam protein 126-155 g, sińimli protein 97-119 g, qam kletchatka 90-110 g ға jetkeriledi. Bunnan tısqarı, 2,5 g as duzı, 2,4-3,0 g kal`ciy, 1,6-2 g fosfor, 92-104 mg temir, 5,1-6 g mıs, 32-36 g cink, 21-24 mg marganec, 2,6-3 mg karotin, 400-500 IB vitamin D, 8-10 mg vitamin E bolıwın támiynlew kerek.

Jas qoyanlardı bağıp ósiriwde azıq norması hár 30 künde ózgertip barıladı. 45-60 kúnlik qoyan balalarınıń tiri salmağı 1,0-1,7 kg bolđanınsha kúnine 70-125 g azıq birligi, 0,73-1,31 mJ almasınatuğın energiya, 15-27 g qam, 12-21 g sińimli protein, 9-17 g qam

kletchatka beriledi. Azıq racionı quramında 0,3-0,5 g as duzı, 0,4-0,7 g kal`ciy, 0,2-0,3 g fosfor, 2,0-2,2 mg mıs, 13-14 mg cink, 7-8 mg marganec, 0,8-1,4 mg karotin, 100-170 IB vitamin D, 2,0-3,4 mg vitamin E saqlanıwı maqsetke muwapıq boladı.

61 kúnnen 90 kúnge deyin, 91 kúnnen 120 kúnge deyingi bolğan jas qoyan balaları hámde 120 kúnlikten úlken násil alıw ushın qaldırılğan qoyanlarğa tiri salmağı 1,7 den 2,4 kg ğa deyin, 2,4 den 3 kg ğa deyin, 3,2 den 3,8 ge deyin bolsa, tiyisli 125-170, 170-225, 200-220 g azıq birligi, 1,31-1,78, 1,78-2,36. 9,09-2,30 mJ almasınatuğın energiya, 27-37, 37-49, 34-37 g qam, 21-28, 28-37, 26-29 g sińimli protein, 17-23, 23-30, 35-39 g qam protein beriliwi kerek.

Racion kompleksindeki azıq túrleri quramında 0,6-0,8, 0,8-1,0, 0,9-1,0 g as duzı, 0,7-0,9, 0,9-1,2, 1,1-1,2 g kal`ciy, 0,4-0,5, 0,5-0,6 g fosfor, 2,0-2,1, 2,1-2,2, 2,1-2,2 mg mıs, 13-14, 12-13, 12-13 mg cink, 6,8-7, 7-7,1, 7-7,1 mg marganec elementleri bolıwı talapqa say bolıwı múmkin. Bunnan tısqarı 1,5-2,2, 2-2,6, 2,4-2,6 mg karotin, 170-240, 240-300, 320-380 IB vitamint D, 3,4-4,8, 4,8-6, 6,4-7,6 mg vitamin E bolıwın támiynlew kerek.

Joqarıda keltirip ótilgen normalar qoyannıń tiri organizmi talabına sáykes qılıp alınğan. Kórsetkishlerdi tiykar qılıp alınğan halda kúnlik azıq racionınıń kompleksindeki azıq túrleri hár qıylı bolıwın támiynlew kerek. Sonıń menen birge qoyanğa jegiziw ushın mólsherlengen dán azıqları maydalap jarma halına keltirilgen dán ónimleri kepek, kombikorma haqıyqıy bolıwı kerek. Jat nárseler aralaspagan, kóğertiwshi gribler baspagan, zıyanlanbağan, ashımağan bolıwına itibar beriliwi kerek. Kombikorma qoyan ushın arnawlı tayarlanğan bolıwı maqsetke muwapıq. Basqa túrdegi haywanlar yaki quslar ushın islep shıǵarılğan aralas jemdi beriw tuwrı kelmeydi.

Qoyan todaların ósimlik azıqlar menen azıqlandırwda itibarsız bolıwğa bolmaydı. Ásirese tábiyǵıy otlar ósimliklerin orıp jegiziwge jasıl efemer qaplamınıń botanik quramı qatań túrde analiz qılınıwı hám alkaloidlar, glyukozidler, toksinler usağan záhár lewshi zatlar saqlawshı ósimlik túrlerin anıqlaw hámde olar jámi ósimlik kompleksiniń neshe procentin quraytuğınan anıqlaw kerek. Záhárlewshi toksin saqlawshı efemer túrleri kóp bolğan tábiyǵıy otlar qoyan azıǵı sıpatında sheklengen halda paydalanıw maqsetke muwapıq.

Paydalanılğan ádebiyatlar dizimi

1. Balakirev N.A. Krolikovodstvo: Uchebnik. M. Kolos. 2006. - 232 s.
2. Shumilina N.N., Kalugin Yu.A., Balakirev N.A.. Praktikum po krolikovodstvu: uchebnoe posobie, M. Kolos. 2010. - 167s.
3. Kleymenov N.A. Normı i racionı kormleniya sel'skoxozyaystvennix jivotnix. M. Agropromizdat. 1985.

4. Pomitko V.N., Aleksandrov V.N. Uchebnaya kniga krolikovoda. M. Agropromizdat 1985.-256s.

5.Komlackiy V.I. Effektivnoe krolikovodstvo. Rostov na donu. Feniks. 2004. -238s.

6.Ismailov M.Sh.,Ibragimov B.B.,Turdiev A.B. Aholi va shaxsiy yordamchi xwjaliklarda quyonlarni saqlash bwyicha tavsiyalar. Zooveterinariya. Toshkent. 2017. №9 –b.39-41.